

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19023799>

Гельбак А. М.

кандидат психологічних наук,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
факультету № 1 Донецького державного
університету внутрішніх справ, м. Кропивницький
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7137-6326>

Цумарєва Н. В.

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
факультету № 1 Донецького державного
університету внутрішніх справ, м. Кропивницький
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4005-0745>

Умрихіна І. О.

доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету №2 Донецького державного
університету внутрішніх справ, м. Кропивницький
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9041-5831>

Кіблик Д. В.

доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету №2 Донецького державного
університету внутрішніх справ, м. Кропивницький
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2518-7647>

Дронік Д. С.

доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету №2 Донецького державного
університету внутрішніх справ, м. Кропивницький
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4704-7565>

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА: ІНТЕГРАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ЮРИДИКО- ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ У СИСТЕМІ ПРЕВЕНЦІЇ

**JEL Classification: K19
SECTION "LAW": Право**

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз природи гендерно зумовленого насильства як багатовимірного соціально-психологічного феномена, що формується під впливом когнітивних, емоційних та поведінкових механізмів. Розкрито роль моральної дезактивації, гендерних стереотипів, деформацій емпатії та дисфункцій саморегуляції у підтриманні насильницьких моделей поведінки. Окрему увагу приділено феноменам

циклічності насильства та вивченої безпорадності як чинникам, що зумовлюють його повторюваність і ускладнюють вихід постраждалих із травматичних стосунків.

Обґрунтовано доцільність переходу від суто каральної парадигми реагування до інтегрованої превентивно-відновлювальної моделі, заснованої на міжсекторальній взаємодії. Запропонована модель передбачає поєднання правових санкцій (обмежувальних приписів, пробаційних програм, адміністративної та кримінальної відповідальності) з обов'язковою психологічною корекцією кривдників, спрямованою на трансформацію їхніх когнітивних установок і формування навичок ненасильницької комунікації. Наголошено на необхідності впровадження травма-інформованого підходу в діяльність правоохоронних органів і соціальних служб, особливо в умовах підвищеної соціальної напруги.

Зроблено висновок, що синергія юридико-психологічних та соціально-психологічних інструментів створює підґрунтя для зниження рецидивності, підвищення ефективності превенції та відновлення безпеки в сімейному середовищі.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, превенція, вивчена безпорадність, корекційні програми, юридична психологія, гендерні стереотипи, соціальні норми, рольові очікування, стигматизація, міжособистісна взаємодія, соціальний контроль, емпатія, когнітивні викривлення, віктимна поведінка.

Annotation. The article provides a comprehensive analysis of the nature of gender-based violence as a multidimensional socio-psychological phenomenon that is formed under the influence of cognitive, emotional and behavioral mechanisms. The role of moral deactivation, gender stereotypes, deformations of empathy and dysfunctions of self-regulation in supporting violent patterns of behavior is revealed. Particular attention is paid to the phenomena of cyclical violence and learned helplessness as factors that cause its recurrence and make it difficult for victims to leave traumatic relationships.

The expediency of the transition from a purely punitive response paradigm to an integrated preventive and restorative model based on intersectoral interaction is justified. The proposed model involves a combination of legal sanctions (restrictive orders, probation programs, administrative and criminal liability) with mandatory psychological correction of offenders, aimed at transforming their cognitive attitudes and forming nonviolent communication skills. The need to implement a trauma-informed approach in the activities of law enforcement agencies and social services, especially in conditions of increased social tension, is emphasized.

It was concluded that the synergy of legal-psychological and social-psychological tools creates the basis for reducing recidivism, increasing the effectiveness of prevention and restoring safety in the family environment.

Key words: gender-based violence, prevention, learned helplessness, correctional programs, legal psychology, gender stereotypes, social norms, role expectations, stigmatization, interpersonal interaction, social control, empathy, cognitive distortions, victim behavior.

Вступ

Постановка проблеми

Гендерно зумовлене насильство (ГЗН) на сучасному етапі розвитку суспільства трансформувалося з локальної соціальної девіації у глобальну деструктивну силу, що підриває фундаментальні засади демократичного устрою та дестабілізує інститут сім'ї [9; 13]. Будучи системним порушенням прав особистості, ГЗН не лише завдає фізичної та моральної шкоди потерпілим, а й нівелює соціальний капітал громади, створюючи умови для відтворення агресивних паттернів у наступних поколіннях [9]. Попри інтенсифікацію міжнародних зусиль та імплементацію

положень національного законодавства у сфері протидії домашньому насильству [6], феномен насильства залишається стійким до зовнішніх регуляторних впливів, що вказує на глибоку закоріненість проблеми у психологічних структурах особистості та соціокультурних нормах [3; 13].

Історично сформовані методи реагування на ГЗН тривалий час дотримувалися каральної парадигми, орієнтуючись суто на правове покарання та ізоляцію кривдника [1]. Однак правозастосовна практика свідчить, що юридичні санкції (штрафи, арешти, обмежувальні приписи) без відповідної психологічної корекції часто мають лише тимчасовий ефект і не усувають внутрішню мотивацію до насильства [1; 4]. Ігнорування когнітивних детермінант агресії – таких як дефіцит емпатії, неадекватні механізми саморегуляції та патріархальні когнітивні схеми – призводить до високої рецидивності та латентності злочинів [3; 8].

У сучасних умовах, особливо з урахуванням зростання рівня соціальної напруги в Україні, актуальність теми зумовлена критичною потребою в переході від репресивної до превентивно-відновлювальної моделі [6; 10]. Це вимагає створення інтегрованої системи, де юридичні інструменти примусу органічно поєднуються з фаховим психологічним супроводом як потерпілих (подолання травми та віктимності), так і кривдників (зміна насильницьких установок) [2; 7]. Синтез соціально-психологічного та юридико-психологічного підходів дозволить вибудувати цілісну екосистему превенції, спроможну не лише реагувати на наслідки, а й нівелювати самі механізми відтворення насильства [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема гендерно зумовленого насильства (ГЗН) є об'єктом міждисциплінарних наукових розвідок. Фундаментальні психологічні аспекти агресії та її соціальної природи закладені у класичних працях А. Бандури та Л. Берковіца [8]. Концептуалізація циклічності насильства у партнерських стосунках належить Л. Уокер [14], а теоретичне обґрунтування «вивченої безпорадності» як бар'єра до подолання насильства – М. Селігману [12].

У вітчизняному науковому дискурсі питання ГЗН та домашнього насильства розглядаються у кількох напрямках:

- юридико-психологічний та кримінологічний напрям: праці О. Бандурки, В. Конопльова та О. Шаповалової, що присвячені розробці правових механізмів запобігання злочинам проти сім'ї та особистості [1; 4];

- соціально-психологічний аспект: дослідження В. Панка, Т. Говорун та О. Петрунько, які фокусуються на трансформації гендерних стереотипів у суспільній свідомості та вивченні соціальних детермінант агресивної поведінки [3];

- віктимологічний та реабілітаційний аспект: роботи С. Бойко та Н. Фальковської, що аналізують психологічні профілі потерпілих та методики відновлення суб'єктності осіб, що зазнали насильства [2; 7].

Попри значну кількість напрацювань, залишається недостатньо вивченим питання операціоналізації інтегрованої моделі, яка б дозволяла автоматично поєднувати адміністративні санкції (обмежувальні приписи) із обов'язковими терапевтичними інтервенціями. Зокрема, потребує уточнення психологічний алгоритм супроводу кривдника в межах системи пробації.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка моделі інтеграції соціально-психологічних і юридико-психологічних підходів для підвищення ефективності системи превенції ГЗН.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному підході до розв'язання проблеми гендерно зумовленого насильства (ГЗН) через синтез двох раніше розрізнених векторів: соціально-психологічного корекційного впливу та юридико-психологічного супроводу правових санкцій.

Основні елементи новизни:

- концептуальна інтеграція: вперше ГЗН розглядається не лише як правопорушення або соціальна девіація, а як динамічна система когнітивних спотворень (моральна дезактивація), що потребує синхронного втручання правоохоронних органів та психологічних служб;

- удосконалення превентивної моделі: запропоновано перехід від «реагуючої» моделі (покарання за фактом) до «трансформаційної». Це передбачає впровадження обов'язкових психокорекційних програм для кривдників як невід'ємної частини юридичної відповідальності, що мінімізує ризики рецидивів;

- адаптація міжнародних технік: вперше на теоретичному рівні обґрунтовано специфіку застосування техніки «Тайм-аут» та «Драбини гніву» в межах українського законодавчого поля (зокрема, в контексті виконання обмежувальних приписів);

віктимологічний аспект: поглиблено розуміння механізму виходу потерпілих із стану «вивченої безпорадності» через відновлення їхньої правової та психологічної суб'єктності одночасно.

Результати

Психологічна природа гендерно зумовленого насильства (ГЗН) не може бути зведена до спонтанного прояву агресії; вона є результатом стійкої системи внутрішніх детермінант [8; 9]. Провідним механізмом виступає моральна дезактивація (*moral disengagement*), концептуалізована А. Бандурою [8]. Цей процес дозволяє кривднику чинити насильство, уникаючи самоосуду та почуття провини.

В межах ГЗН моральна дезактивація реалізується через:

- евфемістичне маркування: перейменування актів агресії на «виховні заходи», «настанову» або «захист сімейних цінностей», що знімає з дій статус правопорушення;

- зміщення та дифузії відповідальності: агресор позиціонує себе як реактивну сторону («мене змусили обставини», «я був у стані афекту»), що дозволяє заперечувати власну суб'єктність у скоєному;

- атрибуцію провини жертві: переконання, що потерпіла особа своєю поведінкою, одягом чи словами «спровокувала» насильство.

Важливою складовою формування ГЗН є динамічна модель, відома як «цикл насильства» Л. Уокера, що складається з трьох фаз [14]:

наростання напруги, де відбуваються дрібні конфлікти;

інцидент активного насильства;

фаза «медового місяця» (*reconciliation*).

Дана модель пояснює повторюваність фаз ескалації, інциденту та «медового місяця». Саме остання фаза формує ілюзію змін та феномен «вивченої безпорадності», що блокує активні стратегії захисту потерпілих Третя фаза є найбільш деструктивною з точки зору превенції, оскільки каяття кривдника та його демонстративна турбота формують у жертви хибну надію на зміни створюючи «ілюзію безпеки» [12; 7]. Це призводить до відкликання заяв із поліції та відмови від юридичного захисту, що замикає цикл і робить наступний спалах агресії неминучим та зазвичай жорсткішим.

Ефективна протидія ГЗН потребує подолання ізольованості психологічної допомоги від правового примусу. Ми пропонуємо модель інтегрованої превенції, що базується на двох векторах:

1. Соціально-психологічний вектор орієнтований на роботу з потерпілими та суспільною свідомістю. Цей напрям зосереджений на деконструкції патріархальних гендерних стереотипів, які легітимізують домінування одного партнера над іншим. Ключовим завданням є подолання вивченої безпорадності (*learned helplessness*) за М. Селігманом. Потерпілі від ГЗН часто втрачають віру в можливість впливати на ситуацію через неодноразовий негативний досвід звернень або через тривалу психологічну ізоляцію. Психологічна превенція тут має на меті реставрацію внутрішнього локусу контролю та розвиток асертивності [3; 12].

2. Юридико-психологічний вектор спрямований на корекцію особистості правопорушника. На відміну від суто карального підходу, цей вектор розглядає правопорушника як суб'єкта, що потребує ресоціалізації. Центральним елементом є робота з когнітивними схемами контролю [1; 4]. Програми для кривдників (на основі «Дулутської моделі») спрямовані на те, щоб навчити агресора розпізнавати свої маніпулятивні стратегії (економічний тиск, залякування, ізоляцію) та замінювати їх на навички ненасильницької комунікації та емпатії [11].

Ефективна реалізація запропонованої моделі превенції вимагає впровадження протоколу «єдиного вікна», у межах якого правоохоронні органи та соціальні служби функціонують як єдиний міждисциплінарний механізм. Це дозволяє подолати фрагментарність допомоги та забезпечити безперервність супроводу як потерпілої особи, так і кривдника.

Для підрозділів поліції ключовим елементом є якісна первинна діагностика ризиків через використання алгоритму оцінки ризиків летальності (Lethality Assessment Protocol), що дає можливість патрульному поліцейському безпосередньо на місці події об'єктивно визначити ймовірність ескалації конфлікту та ризик вчинення повторного, більш тяжкого нападу. Результати такої оцінки стають науково-правовою підставою для негайного застосування превентивних юридичних інструментів – зокрема, винесення термінового заборонного припису. Водночас цей протокол слугує тригером для автоматичної передачі кейсу до спеціалізованої кризової служби, що забезпечує миттєвий перехід від поліцейського втручання до психологічної підтримки.

Водночас для соціальних і психологічних служб пріоритетним напрямом є застосування технологій поведінкової корекції в межах спеціалізованих програм для осіб, які вчинили насильство, з акцентом на формування практичних навичок саморегуляції та зміну когнітивних патернів агресії, що в комплексі сприяє зниженню рівня рецидиву та підвищенню загальної ефективності превентивної системи. До найбільш ефективних технологій належать:

- метод «Тайм-аут» – чіткий поведінковий алгоритм, спрямований на переривання автоматизму агресивної реакції. Він навчає особу ідентифікувати фізіологічні маркери гніву на ранніх етапах ескалації та легітимно (за попередньою домовленістю з партнером) припиняти деструктивний діалог, виходячи з конфліктного простору для емоційного охолодження;

- реструктуризація гніву – базова техніка когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), що дозволяє кривднику виявити та піддати сумніву ірраціональні установки та когнітивні викривлення (наприклад, переконання «вона мусить мене слухатись» або «насильство як спосіб зберегти авторитет»). Метою є заміна цих думок на функціональні установки, що ґрунтуються на концепції рівності та взаємоповаги.

Таким чином, запропонована технологічна інтеграція забезпечує цілісність та безперервність превентивного впливу. Юридична санкція виконує функцію «зовнішнього кордону», створюючи чіткі межі допустимої поведінки через механізм примусу, тоді як психологічна корекція трансформує «внутрішній базис» особистості. Тільки за умови такої синергії стає можливим досягнення сталого превентивного ефекту та реальний розрив циклу насильства.

Сучасний стан безпекового середовища в Україні суттєво деформує традиційні моделі виникнення та перебігу гендерно зумовленого насильства. Психологічні механізми агресії в умовах повномасштабного вторгнення набувають специфічних рис, зумовлених кумулятивною травматизацією суспільства та екзистенційною загрозою [5; 10]. На основі аналізу поточної ситуації доцільно виокремити такі детермінанти ескалації ГЗН:

- феномен «легітимізації насильства» та розмивання етичних меж. У масовій свідомості в умовах війни межа між виправданою агресією, спрямованою на зовнішнього ворога (захист), та деструктивною агресією у приватній сфері може ставати дифузною. Психологічний механізм перенесення агресивних патернів із фронтового середовища в сімейне актуалізує потребу в посиленій юридико-психологічній просвіті. Необхідно чітко розмежовувати прояви бойового стресу, що потребують реабілітації, та свідому протиправну поведінку, яка вимагає юридичного реагування;

- побутова депривація та механізм «зміщення агресії». Високий рівень хронічного стресу, економічна нестабільність та наслідки посттравматичного стресового розладу (ПТСР) як у комбатантів, так і у цивільних осіб стають каталізаторами конфліктності. Коли внутрішня напруга та фрустрація не можуть бути розряджені у зовнішньому середовищі через об'єктивні обмеження воєнного часу, спрацьовує механізм «зміщення агресії» (displacement), де об'єктом вивільнення емоційного заряду стають найбільш беззахисні члени родини;

- дистанційне та цифровізоване насильство. Процеси вимушеної міграції та роз'єднання родин актуалізували специфічні форми контролю. Зростає частка кіберпереслідування, цифрового газлайтингу та маніпуляцій фінансовими ресурсами, що потребує розширення юридичного інструментарію реагування.

Інтегрований підхід у цей період має базуватися на травма-інформованому правосудді. Це означає, що поліція та соціальні служби повинні не лише припиняти акт насильства, а й враховувати психологічний стан учасників інциденту (наявність бойової травми, досвід окупації тощо), залучаючи військових психологів до системи загальної превенції [4; 9; 13].

Висновки

У ході проведеного теоретико-методологічного дослідження психологічних механізмів формування та подолання гендерно зумовленого насильства (ГЗН) було сформульовано наступні узагальнення:

Доведено, що подолання феномену ГЗН є неможливим у межах суто каральної юриспруденції. Ефективність превенції прямо залежить від глибини корекції когнітивних схем агресора, зокрема деконструкції механізмів моральної дезактивації, що дозволяють кривднику легітимізувати власну деструктивну поведінку. Психологічне втручання має бути спрямоване на розвиток емоційного інтелекту та заміну патріархальних установок домінування на навички партнерської взаємодії.

Встановлено, що ключовим елементом роботи з потерпілими є відновлення їхньої психологічної та соціальної суб'єктності. Подолання стану вивченої безпорадності вимагає не лише забезпечення фізичної безпеки через юридичні приписи, а й тривалого терапевтичного супроводу, спрямованого на реставрацію внутрішнього локусу контролю та розрив патологічного «циклу насильства».

Обґрунтовано, що впровадження інтегрованого підходу дозволяє трансформувати національну систему превенції з *реактивної* (запізніле реагування на доконаний факт насильства) у *проактивну* (робота з установками та раннє виявлення ризиків). Синергія юридико-психологічного тиску та соціально-психологічної підтримки створює умови, за яких насильство перестає бути «приватною справою» і стає об'єктом системного міжсекторального впливу.

Окреслено специфіку функціонування механізмів ГЗН в умовах воєнного стану, де кумулятивна травматизація та ПТСР виступають додатковими каталізаторами агресії. Це вимагає впровадження принципів травма-інформованого підходу в діяльність правоохоронних органів та соціальних служб.

Зважаючи на динамічність соціальних процесів в Україні, подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на:

- вивчення особливостей психологічної реабілітації та подолання вторинної травматизації у дітей, які стали свідками насильства, оскільки саме вони є носіями трансгенераційної моделі агресії;
- розробку та апробацію цифрових інструментів дистанційного моніторингу безпеки потерпілих (мобільні застосунки, «тривожні кнопки»), що інтегровані з базами даних поліції;
- дослідження ефективності диференційованих корекційних програм для різних типів кривдників (із урахуванням досвіду бойових дій та наявності акцентуацій характеру).

Список використаних джерел

1. Бандурка О. М., Конопльов В. В. Протидія домашньому насильству: правові та психологічні аспекти : монографія. Харків : ХНУВС, 2020. 245 с.
2. Бойко С. В. Психологічні чинники віктимізації жінок у ситуації домашнього насильства. *Психологія і суспільство*. 2019. № 2. С. 84–96.
3. Говорун Т. В. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Академія, 2018. 304 с.
4. Комісаров С. А. Юридична психологія : підручник. Київ : КНТ, 2022. 460 с.
5. Луньов В. Є., Стаднік О. В. Психологічна реабілітація осіб із ПТСР як чинник запобігання гендерно зумовленому насильству. Харків : Право, 2023. 218 с.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
7. Фальковська Н. С. Особливості надання психологічної допомоги жінкам, які постраждали від гендерно зумовленого насильства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2021. Вип. 14 (59). С. 112–120.
8. Bandura A. *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1973. 390 p.
9. Heise L. L. Violence Against Women: An Integrated Ecological Framework. *Violence Against Women*. 1998. Vol. 4, No. 3. P. 262–290.
10. Kniazev S. M. Domestic violence in wartime: Challenges for the police and psychological support systems. *Journal of Legal Psychology*. 2023. Vol. 10, No. 1. P. 45–58.
11. Pence E., Paymar M. *Education Groups for Men Who Batter: The Duluth Model*. New York : Springer Publishing Company, 1993. 240 p.
12. Seligman M. E. P. *Helplessness: On Depression, Development, and Death*. San Francisco : W.H. Freeman, 1975. 250 p.
13. Violence against women prevalence estimates, 2018 : Global, regional and national prevalence estimates for intimate partner violence against women / World Health Organization. Geneva : WHO, 2021. 109 p.
14. Walker L. E. *The Battered Woman*. New York : Harper & Row, 1979. 270 p.